

НОВІ ГОРИЗОНТИ МОВОЗНАВСТВА: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ МОДЕЛЮВАННЯ

В.Г.Пасинок

У статті розглядаються онтологічні основи моделювання, модель сприйняття інформації, соціокультурна модель комунікації, складовими яких є фрагменти концептуальних та мовних картин світу. Наявна евристична цінність когнітивної моделі метамовної комунікації у транслятології з ментальною, лінгвосеміотичною та лінгвістичною операціями, у процесі яких виявляється специфічне бачення світу, характерне для мови оригіналу та трансляту. Системно подається перелік функцій мов, які, на нашу думку, у значній мірі збігаються з функціями перекладача, що створює підґрунтя для нових лінгвістичних моделей.

Опис концептуальних засад моделювання у мові є **об'єктом** нашого дослідження. **Предметом** слугують конкретні когнітивнолінгвістичні моделі. Проблема моделювання залишається **актуальною**, оскільки вона віддзеркалює сутність комунікативного акту з позиції мовних та концептуальних картин світу, концептуалізації речей, подій, предметів, законів природи, соціуму тощо.

Моделювання розглядаємо як сукупність способів ідеалізації й абстрагування, аналізу й синтезу мисленнєвого формалізованого представлення об'єктів дослідження й вивчення явищ, ознак, процесів, зв'язків з метою встановлення закономірностей існування й функціонування об'єктів, визначення їхніх характеристик та ін. Онтологічний статус/ракурс моделювання поглибить подальший розвиток теоретичного та практичного дослідження з лінгвістики, психології, філософії, інформатики та ін. Розглянемо модель сприйняття інформації, соціокультурну модель комунікації, когнітивну модель метамовної комунікації та інші операційні моделі з позиції концептуальних засад, онтологічного ракурсу моделювання.

Модель сприйняття інформації людиною у процесі пізнання – етапи сприйняття картини світу за Ж. Піаже, [1]

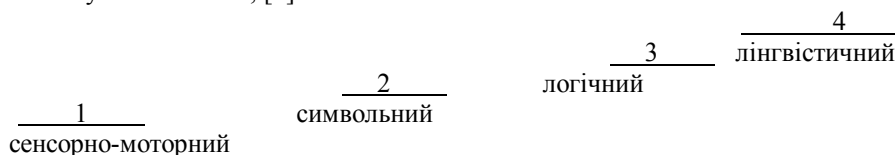

Рисунок 1

Модель наглядно свідчить, що лінгвістичний ступінь сприйняття інформації людиною – тільки четвертий, йому передують сенсорно-моторний, символічний та логічний. Сенсорно-моторні канали сприйняття – перші за цією схемою – адекватно природні. Додамо до цього, що різні канали сприйняття виконують свої особисті функції, наприклад: візуальний канал більш стійкий, а слуховий – більш чутливий, що важливо враховувати при реалізації процесу комунікації.

У наступній інтегративній моделі співвідносимо “концептуальну картину світу” із “мовною картиною світу”, враховуючи вищенаведену схему. Обидві картини світу (концептуальна та мовна) взаємопов'язані, хоча і мають певні відмінності. Концептуальна модель світу передає інформацію у поняттях через сенсорно-моторний, символічний, логічний етапи сприйняття. У мовній моделі світу суттєвим є знання, закріплене за словами, словосполученнями, реченнями, текстами конкретних мов. Мова формує предметні уявлення про довкілля, допомагає людині об'єктивувати предметний світ.

Розглядаючи мовну картину світу як спосіб відбиття реальності у свідомості людини, сприйняття реальності крізь призму мовних, культурно-національних особливостей та інтерпретацію навколишнього світу за загальнолюдськими

концептуально-структурними і національними ствердженнями, відтворимо вищезазначене в **соціокультурній моделі комунікації**, складовими якої є фрагменти концептуальної та мовної картин світу та прослідкуємо онтологічний статус у мовному моделюванні і полуфункціональність створеної у Харківському національному університету імені В.Н. Каразіна моделі:

<u>Концептуальна картина світу</u>	<u>Мовна картина світу</u>	<u>Невербальні засоби</u>	<u>Кінесика</u>
(екстравербальні засоби)	(вербальні засоби):	<u>Парамовні засоби:</u>	Міміка
Матерія	Лексика Фразеологія		Жести
Об'єкт	Фонетика Граматика	Властивості фонації:	Рухи тіла
Людина/	Стилістика	Швидкість мови	Вираз обличчя
Особистість	(Мовні засоби, які включають слова, словосполучення, речення, мікротексти/ дискурси гіпертексти).	Ступінь гучності	Усмішка та ін.
Рух		Діапазон модуляції голосу	
Дія		Паузи	
Час		Сміх	
Простір			
Місце			
соціокультурної комунікації та ін.			

Рисунок 2

Наведена схема відображає найбільш типові складові соціокультурної моделі: концептуальну картину світу, мовну картину світу, парамовні засоби, кінесику тощо. Її можна трактувати також як модель комунікативної компетенції [2, 171-179].

Обгрунтуємо тезу теоретичними викладками у наведеній мовній моделі, де на першій шпальті – концептуальна картина, онтологічні засади мовного моделювання. Концептуальна та мовна картини світу, когнітивна картина, семантика, парамовні засоби, невербальні засоби та інше свідчать про загальний та лінгвістичний детермінізм, за яким одне явище породжує інше. Лінгвістичний детермінізм – складова філософського детермінізму, який визнає об'єктивність матеріального та ідеального, матерії і форми її функціонування – простору і часу, матерії та її ознак, властивостей. Узагальнимо, що будова цілісної наукової моделі базується на синтезі різних наук, як то: природничих, соціальних, гуманітарних тощо. Теорія лінгвістичної відносності щодо картини світу, мовна модель як складова частина інтегративної наукової моделі світу допомагає подолати мозаїчність бачення світу і в певній мірі сприяє формуванню його цілісного розуміння.

Концептуальна та мовна картини світу – це модель реального (референтно) існуючого Універсуму, який формується на мисленневому (поняттєвому, концептуальному) рівні і є відображенням у мовному (вербальному) просторі людського досвіду. Б.О. Серебренніков, К.С. Кубрякова, Ж.П. Соколовська та інші вітчизняні та зарубіжні вчені трактують термін “картина світу”, “модель світу” як опис побудови світу, вираження реальної структури природних явищ.

Сукупність предметів, явищ і процесів, зафіксованих у свідомості людини, у сприйнятті реципієнта, становить “концептуальну картину світу”, яка вербалізується через мовні засоби. Зрозуміло, що концептуальна картина світу є багатшою, ніж мовна. Мовна картина світу створювалася віками, і у кожного народу вона різна. У її творенні беруть участь носії різних ментальностей та рівнів. Не все, що бачить навколо себе людина, вербалізується, відображається за допомогою мови, і не вся інформація, яка надходить із зовнішнього світу, набуває мовного вираження.

Неоднакове світоглядне (ментальне) бачення певного референта навіть у споріднених мовах пояснюється різними концептосферами – концентратами культури окремих народів.

Якщо зробити подальший екскурс в історію, то можна визначити, що проблему мовного світосприйняття порушували багато вчених, наприклад, Вільгельм фон Гумбольдт: “Різні мови – це не різне позначення одного і того ж предмета; це різне бачення і відображення його”. Мова – це дух народу. Всяка мова, позначаючи окремі предмети, насправді творить: вона формує картину світу для народу, який є її носієм [3, 397].

Доцільно зауважити, що структура мови впливає також на спосіб мислення і поведінку носіїв мов (про це також див. у Е.Сепіра, Б. Уорфа та ін.). З огляду на це носії мови сприймають дійсність по-різному, залежно від концептів, від семантичних категорій, закладених у мовному коді, залежно від типу мислення та інших складових цієї проблеми. Властивий мові спосіб концептуалізації дійсності, з одного боку, – універсальний, з іншого, – має національно специфічний характер, тому носії різних мов можуть бачити світ дещо по-різному, крізь призму своєї особистості, конкретної своєї мови [4, 39]. Деякі загальнолюдські концепти групуються й вербалізуються по-різному у різних мовах відповідно до ментальних, лінгвістичних, прагматичних, культурологічних та інших засад.

Концептуальна картина є інваріантною (спільною для всіх носіїв мов), мовна – виражається у значеннях слів, словосполучень, речень, дискурсів різних мов. Інваріантна частина картини світу, що визначається принципом віддзеркалення і лежить у її основі, – однакова для всіх і не залежить від того, носієм якої мови є людина. Сприйняття ж реального світу у кожного носія відбувається по-своєму.

Одиницями мовної картини світу є слово, словосполучення, речення, мікротекст/дискурс, які фонетично та семантично матеріалізують референт і концепт, означають, експлікують їх, слугують засобом відображення певного предмета, явища, процесу чи образу світової картини, є вказівкою на денотат, оскільки мова, як уже йшлося, позначає не самі предмети, а лише поняття про них.

Розглядаючи переклад як ментальну, лінгвoseміотичну та лінгвістичну операції, у процесі котрих виявляється специфічне бачення світу, характерне для мови оригіналу та трансляту, вважаємо за доцільне освітити концепцію перекладознавства, його віддзеркалення у концептуальних та мовних картинах. Концепція перекладу вміщує в себе широке поняття, за яким мовні та концептуальні картини світу, екстралінгвістичні та інші явища слова/речення/абзацу/тексту оригіналу знаходять повне втілення у трансляті.

Ми прийшли до висновку, що у різних варіантах перекладу віддзеркалюється (так чи інакше) концептуальна єдність оригіналу і очевидно завжди є різноманітність світобачення, світосприйняття, пізнання сутності об'єктів з боку перекладача, проявлення їх у просторі, часі, віці, місці комунікації, оточенні, а також виявляється прояснення змісту речей, подій, предметів, законів природи, соціуму. У процесі мислення/міркування, творчого акту у перекладача спрацьовують також штампи і стереотипи сприйняття реалій, оцінки, упередження тощо. У перекладах виявляється різний стан трансмісора, його сутність, його соціальні, етнічні, психічні та інші особливості. Враховуються також цілі, завдання, які ставить перекладач. Спрацьовують різні функції мови через вербальні опори.

Складові концептуальної та мовної картин світу вищенаведеної моделі можна прослідкувати на вірші українського класика Тараса Григоровича Шевченка “Садок вишневий коло хати...” та перекладу на французьку мову найчастіше вживаного вірша в Україні та за її межами. Відзначаємо різницю у світобаченні та світосприйнятті автора чи транслятолога під час перекладу української класики. Уже сам заголовок одного з трансляту французькою “Вечір” свідчить про інше пояснення змісту речей, подій, інакші стереотипи сприйняття української та французької ментальностей. Порівн.:

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть,
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть.

Сім'я вечеря коло хати,
Вечірня зіронька встає.
Дочка вечерять подає,
А мати хоче научати,
Так соловейко не дає.

Поклала мати коло хати
Маленьких діточок своїх;
Сама заснула коло їх.
Затихло все, тільки дівчата
Та соловейко не затих.

[1840, С.-Петербург]

Le Soir
Un jardin de cerisiers entoure la maison ;
Les hannetons bourdonnent au-dessus des arbres ;
Les laboureurs avec leurs charrues,
les jeunes filles avec leurs chansons, rentrent
Et les mères les attendent pour le souper.
La famille prend son repas autour de la maison ;
A l'horizon brille l'aurore du soir.
La fille présente les mets du souper ;
Sa mère voudrait lui donner des conseils ;
Mais le rossignol l'en empêche.
A couché les petits enfants ;
Elle-même dort près d'eux.
Tout bruit s'éteint... Seuls, la jeune fille
Et le rossignol veillent encore.

Traduit par Emile Durand

Première parution : La Revue des Deux-Mondes ,
15 juin 1876

У мовознавстві напрацьовано багато моделей перекладу, як то: комунікативна, динамічна, прагматична, семантична модель закономірних відповідностей адекватного перекладу, різні операційні моделі. Оцінюючи транслятологію як цілісну науку і систему у вторинній комунікації, ми прояснимо деякий зміст речей сутності мовної комунікації, нові аспекти пізнання, наприклад, концептуальну єдність оригіналу/трансляту у мовленнєвому акті, функції перекладача та інші різновиди онтологічних понять, лінгвотехнологій, що складають евристичну цінність нашої наступної моделі.

Трансформована класична модель мовної комунікації:

4. Предмет

1. Трансмісор -----2. Мовленнєвий акт ----- 3. Реципієнт

5. Мова

Рисунок 3

Когнітивна модель метамовної комунікації:

4. Предмет

1. Трансмісор -----2. Мовленнєвий акт: ----- 3. Реципієнт:
концептуальна єдність концепція трансляту/
оригіналу/трансляту функції через мову

5. Мова: функції через
вербальні опори

Рисунок 4

Наведену модель можна віднести також до функціональної діяльності перекладача та його особистості, що створює підґрунтя для подальшого моделювання зазначеної проблеми.

Розглядаючи функції перекладача з методологічної точки зору, виходячи з концепту перекладу, моделі мовної комунікації, трансформованої у транслятологію, та функцій мов взагалі, можна стверджувати, що перекладач повинен зберегти перш за все – концепцію оригіналу та враховувати наступне:

- здобуток перекладача має охоплювати невід'ємні складові перекладу;
- вербальне втілення єдності концептуального змісту, світогляду оригіналу, динамічної адекватності;
- продукт оригіналу – транслят має відповідати нормам мови, якою перекладають;
- лінгвістичні особливості повинні збігатися з їх еквівалентами в оригіналі та ін.

Отже, зберегти концепцію, продумати методологію, методика перекладу, уміти передавати стиль, стильову манеру автора, освоїти методика мовленнєвого акту, художнього письма, порівняння естетичного впливу на читача та інше – все це невід’ємні складові технологій перекладознавства, що відзеркалюється і у моделюванні.

Комунікативно-прагматичний підхід до мовленнєвого акту акцентує увагу як на авторській інтенції, так і на адресаті тексту. Одним з найголовніших етапів є прагматичний аналіз речення/дискурсу, комунікативної ситуації в цілому. Аналіз умов комунікації, соціально-рольової характеристики комунікантів, їх стосунки та загальні пресупозиції, вивчення змісту ситуації оригіналу, її адекватна інтерпретація зумовлюють збереження інтенції мов, реалізацію перлокутивного акту. Усе це можна відтворити у подальших операційних моделях метамовної комунікації, відзеркалити концептуальні засади та онтологічний статус/ракурс моделювання.

Інколи на практиці ми стикаємося не з перекладом, а з обробкою оригіналу, під час якого транслятолог видає новий, самостійний твір з одним і тим же сюжетом, відмовляється від змістовних та формальних особливостей оригіналу. У даному разі можна говорити, що переклад втратив “арфу оригіналу”, а то і концепт оригіналу.

Наш нетрадиційний крок у мовному моделюванні визначення функцій перекладача у комунікації. Детальніше висвітлимо функції мови, тому що функціоналізм на сучасному етапі лінгвістичних пошуків є основою дослідження у лінгвістиці. На нашу думку, поняття функціоналізму можна використовувати також і в транслятології, оскільки всі мовні функції тексту оригіналу та здобутку перекладу/трансляту працюють на комунікацію і природно імплікують/продукують функції перекладача. Отже, функції перекладача базуються на функціях мови.

Виходячи з тези, що мова є поліфункціональною знаковою системою, наведемо перелік функцій мов у системі:

когнітивна (лат. *cognitus* “знання, пізнання”), або гносеологічна (гр. *gnōsis* “знання, пізнання”), тобто пізнавальна;

комунікативна (лат. *communicatio* “спілкування”) – функція спілкування;

репрезентативна (фр. *representation* “представництво”) – функція позначення світу речей;

інформативна, референтна (лат. *Referens* – “повідомити”) – така, що повідомляє;

фатична (гр. *phatos* “розказане”), тобто та, яка встановлює контакти;

емотивна – функція вираження почуттів, емоцій;

естетична (гр. *aisthētikos*) – та, що стосується чуттєвого сприйняття, функція вираження прекрасного, виховання естетичного смаку;

експресивна (лат. *expressio* “вираження”) – функція самовираження, створення образу мовця, автора;

волюнтативна (лат. *voluntas* “воля”) – функція волевиявлення;

прагматична (гр. *pragma* “дія”) – функція, що вказує на ставлення мовця до висловленого;

метамовна (гр. *meta* “після, за, між”) – у сучасній термінології вживається для позначення таких систем, які використовуються для дослідження чи опису інших систем, функція використання мови для опису іншої мови, тобто спеціальної наукової мови (метамова інформатики, біології, медицини, логіки, математики тощо;

аккумулятивна (лат. *accumulatio* “нагромадження”) та інші функції. Порівн.: [5, 21].

У вітчизняному мовознавстві виокремлюються “об’єднавча функція” та функція захисту мови. Слід зауважити, що вживання мовних одиниць у тому чи іншому значенні пов’язане з функціями мови в цілому. Виявлення основних і похідних функцій мов має не тільки суто науково-теоретичне, але і практичне значення для вивчення і опису функцій також і в мовних актах комунікації. Як правило, функції реалізуються не ізольовано, а в різноманітних поєднаннях, оскільки кожне висловлювання здебільшого є багатофункціональним. У кінцевому результаті всі функції працюють як на первинну, так і вторинну комунікацію, оскільки мова й створена для того, щоб спілкуватися, а спілкування можливе лише у суспільстві. Деякі функції, наприклад інформативна, або референтна, пов’язані з обома

основними. Інформація спочатку осмислюється, формується, формулюється, а потім передається.

У текстах каузальної семантики досить чітко проявляється функція аргументації, обґрунтування. Так, у текстах композиційно-мовленневих форм міркування виокремлюється (у таких випадках): аргументація інформації, аргументація мети, аргументація задачі, аргументація умов, аргументація допустовості, припущення, аргументація – коментар, аргументація – коментар-спонування та ін. Додамо, що перелічені складові інтегрують у текстову категорію каузальності.

Списки функцій мови не закінчуються наведеним вище переліком. Можна додати, що когнітивна, емоційна, метамовна, регулятивна функції у значній мірі перехреснюються з функцією комунікативною. Дійсно, пізнання за допомогою мови пов'язане як зі спілкуванням з іншими людьми, так і з читанням літератури та її перекладу.

Тому неважко зрозуміти той факт, що за функціональним підходом у центр уваги ставляться комунікативна функція мови та синтаксис як основний засіб її втілення (Слюсарева 1981; Рудяков 2001). Однак функціональна лінгвістика, функціональна граматика як дисципліна не ототожнюється, наприклад, з теорією комунікації, хоча мовні процеси, зрозуміло, необхідно розглядати в комунікативному акті, тобто враховувати конкретні умови комунікації, її типи, мету і завдання, а теорія мовних актів повинна орієнтувати дослідників на вивчення функціонування мови в комунікації. Варто зауважити, що кожна функція мови має своє призначення і водночас реалізується також у поліфункціональній діяльності перекладача.

До основних функцій перекладача відносимо “передачу інформації” мови джерела мовою перекладу [6, 4-7], творчий професіоналізм, який охоплює різноманітні аспекти інтелектуальної діяльності трансмісора, і який повинен базуватися на знаннях рідної та іноземної мов. Суттєвим завданням трансмісора є усунення культурних і ментальних бар'єрів: перекладач переосмислює оригінал, по-своєму породжує транслят через призму креативного мислення.

Враховуючи вищесказане, можна говорити про різні функції перекладача: мисленнєву, комунікативну, репрезентативну, інформативну, фатичну, емоційну, метамовну та інші, про які уже йшлося раніше. У такому разі перспективно можна говорити про парадигму функцій перекладача відповідно до парадигми функцій мов.

Отже, онтологічний статус/ракурс моделювання, розглянуті його концептуальні засади створюють підґрунтя для нових горизонтів дослідження у мовознавстві.

SUMMARY

The following language models are presented in the article: the model of information reception, the sociocultural model of communication which comprises the fragments of the conceptual and linguistic picture of the world. The euristic value of cognitive model of metalinguistic communication is given. Translatology is viewed as mental, linguosemiotic and linguistic operations, through which the specific vision of the world typical of both the source and target languages is revealed. The models are searched in Ukrainian and foreign classical poetry, the main attention is paid to different stereotypes of world perception in Ukrainian-French mentalities. Enumeration of language functions is shown systematically. They mainly coincide with the translator's functions: for instance, cognitive, communicative, referent, cumulative, etc.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Пиаже Ж. Избранные психологические труды. - М., 1994.
2. Пасинок В.Г., Кургут Л.П. Поліпарадигматична культура спілкування // Соціалізація особистості: Зб. наук. пр. - Київ: Логос, 2002. – Том 26. - С. 171-179.
3. Гумбольдт В. фон. Избр. труды по языкознанию. – М.: Наука, 1984. – 397 с.
4. Апресян Ю.Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания// Вопросы языкознания. – 1995. - № 1. – С. 39.
5. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: Підручник.- К.: Видавничий центр “Академія”, 2001.- С. 21.
6. Солодуб Ю.П., Альбрехт Ф.Б., Кузнецов А.Ю. Теория и практика художественного перевода: Учебное пособие для студ. лингв. фак. высш. учеб. заведений.- М.: «Академия», 2005.- 304 с.- С.4-7.

Надійшла до редакції 24 грудня 2007 р.